

# معجم فقه الجواهر

محمد خامه‌گر

## اشاره

مشهورترین و باارزش‌ترین اثر فقهی قرن سیزدهم، کتاب «جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام» می‌باشد. این کتاب که توسط امام المحققین، محمد حسن بن شیخ باقر بن شیخ عبدالرحیم نجفی (۱۲۶۶ - ۱۱۹۶ ق) به رشته تحریر در آمده است، از نظر وسعت تتبع و جمع آوری و احاطه بر اقوال و دلایل نظریات فقهی علما، بر تمامی کتب فقهی برتری دارد. همچنین از نظر توجه و روی آوردن اهل علم و بزرگان از فقهای شیعه، کمتر کتابی مانند جواهر الکلام توفیق داشته است.

مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی که با هدف تدوین و نشر دائرة المعارف فقه اهل بیت (ع) تأسیس شده است، در پی گزینش یک عنوان پایه و فراگیر فقهی برای تهیه فهرست الفبایی مباحث فقهی، کتاب ارزشمند «جواهر الکلام» را برگزید و با تهیه فهرست جامعی از مباحث آن، کتاب گرانسنگ «معجم فقه الجواهر» را پدید آورد. از آنجا که استفاده کنندگان از این کتاب، بی نیاز از مراجعه مکرر به متن جواهر الکلام نبودند، مؤسسه یاد شده به منظور برآوردن برخی از نیازهای تحقیقی فقه پژوهان و سهولت بهره‌مندی از این مجموعه ارزشمند، به تهیه نسخه نرم‌افزاری آن اقدام نمود.

برنامه‌نویسی و انجام امور فنی و آماده‌سازی اطلاعات این نرم‌افزار، توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی انجام شده است. در این برنامه، آخرین دستاوردهای علمی و فنی در زمینه مهندسی نرم‌افزار و شیوه‌های برنامه‌سازی (OOP) به کار رفته است. به کارگیری بهینه از قابلیت‌های کتابخانه نرم‌افزار نور (Noor Lib) نظیر: موتور جستجو (Noor Search Engine)، نمایش، چاپ و دیگر امکانات فنی، از مهم‌ترین ویژگی‌های این نرم‌افزار به شمار می‌رود.

## ● کاربردها

محققانی که در مسیر پژوهش‌های فقهی قدم برداشته و طلابی که مدتی در درس‌های خارج فقه حضور پیدا کرده باشند، بی‌نیاز از مراجعه مکرر و روزانه به کتاب جواهرالکلام نیستند. مراجعه به این کتاب تا زمانی که برای مطالعه نظرات صاحب جواهر در زمینه یک مسأله فقهی مشخص، آن هم به ترتیب کتاب «شرایع الاسلام» باشد، مشکل خاصی را ایجاد نمی‌کند. اما اگر دانش پژوهی بخواهد گام را فراتر از این نهاده و در دریای جواهر الکلام، گوهرهای علمی جدیدی را جست و جو کند، متوجه می‌شود که راهیابی به زوایای علمی این کتاب پر حجم کار چندان ساده‌ای نیست.

به راستی چنانچه پژوهشگری بخواهد به دیدگاه‌های فقهی صاحب جواهر در یک موضوع فقهی همچون جایگاه ائمه اطهار(ع) در فقه یا تأثیر عرف در فقه که مباحث آنها در تمامی ابواب فقهی پراکنده است، دست بیاید، چه باید بکند؟! یا اگر بخواهد کاربردهای فقهی یک واژه نظیر «اضطرار» را بررسی کند، چه روشی را باید در پیش بگیرد؟ آیا باید تمامی ۴۳ جلد جواهرالکلام را یک به یک بررسی کند یا به کمک نرم‌افزارهای موجود و پژوهش لفظی در واژه‌ها،

اطلاعات مورد نیاز خود را جمع‌آوری کند؟ آیا وقت‌گیر بودن روش اول، و دقیق نبودن روش دوم، لطمه‌ای به پژوهش او نخواهد زد؟

روش بهتر برای پژوهش در این اثر نفیس، مراجعه به نرم‌افزار «معجم فقه الجواهر» است. این برنامه علاوه بر آنکه مشکلات پژوهشی فوق را به گونه‌ای شایسته حل می‌کند، کاربردها و قابلیت‌های دیگری را نیز در اختیار محققان قرار می‌دهد. مهم‌ترین کاربردهای این نرم‌افزار به شرح ذیل است:

### ۱. پژوهش‌های موضوعی

یکی از روش‌های راهیابی به نظرات جدید علمی، بررسی‌های موضوعی در کتب اصیل و معتبر است. در بررسی‌های موضوعی، یک مفهوم عام و کاربردی در گستره یک علم و یا دیدگاه‌های یک اندیشمند بررسی می‌شود و تلاش می‌شود تا ابعاد مختلف آن موضوع در حیطة مورد بحث ترسیم گردد.

بی‌شک، کتاب جواهرالکلام که یکی از مهم‌ترین کتب فقهی است، مناسب‌ترین منبع برای بررسی‌های موضوعی به شمار می‌رود. خاصه اینکه به قول سید محسن امین، صاحب «اعیان الشیعة»، جواهرالکلام اهتمام ویژه‌ای به جمع‌آوری اقوال فقها داشته و با دقت

تمام وجوه

استنباط و

استدلال را در هر

مسأله فقهی بیان

کرده است (اعیان

الشیعة، ج ۹، ص

۱۴۹). از این رو،

جواهرالکلام را

می‌توان آینه‌ای تمام‌نما

برای فقه شیعه دانست.

یکی از موضوعات

ارزشمند فقهی، بررسی

جایگاه ائمه(ع) در فقه

شیعه است. امام(ع)

جدای از مباحث کلامی، در

فقه اسلامی به عنوان حاکم و

قوانین خاصی برخوردار است.

این احکام، در سراسر فقه

پراکنده است و دستیابی به این احکام و ساماندهی آنها، فرصت و حوصله بسیاری را می‌طلبد. اما به کمک برنامه نرم‌افزاری «معجم فقه الجواهر» در کوتاه‌ترین فرصت می‌توان فهرست کاملی از احکام

ویژه ائمه(ع) را

مشاهده کرد و با تقه

روی هر عنوان، به

متن جواهرالکلام در

آن مورد خاص دست

یافت. در این فهرست،

احکام مربوط به

امام(ع) در ابواب

فقهی همچون: صلوة،

زکات، خمس، جهاد،

ارث، قضا، حدود،

قصاص و غیره به

تفکیک بیان شده

است؛ مثلاً ذیل عنوان

«الأمام و احکام

الجهاد» می‌توان

احکامی مانند:

«شرايط وجوب الجهاد

بوجود الامام(ع)؛ ما

ینعی للإمام اشتراط

على اهل الذمة؛ عقد

الإمام الذمة على

العموم؛ اعطاء الإمام

الأمان لاهل الحرب و

امضاء الامام القائم او

تغييره مدة الجزية التي

قررها الامام الميت «

را مشاهده کرد.

علاوه بر اینکه ذیل هر عنوان، شماره جلد

و صفحه مربوطه در کتاب جواهر مشاهده

می‌گردد که پس از تقه روی آن به راحتی

می‌توان متن مورد نظر را مطالعه نمود.

بدین ترتیب، می‌توان در بیش از دو هزار

موضوع فقهی، از ائمه(ع) تا «یوم الشک»

را از دیدگاه صاحب جواهر و فقه شیعه

بررسی کرد.

### ۲. جستجو در احادیث

در برخی از پژوهش‌های فقهی، چگونگی

کاربرد روایت برای پژوهشگر ارزش

استنباطی دارد؛ مثلاً محقق می‌خواهد

بداند که از یک روایت خاص چه

برداشت‌هایی شده است و یا اصولاً این

روایت فقهی غیر از مسأله مورد بحث در

به کمک برنامه

نرم‌افزاری

«معجم فقه الجواهر»

در مدت اندکی

می‌توان فهرست

کاملی از موضوعات را

مشاهده کرد و با تقه

روی هر عنوان، به متن

جواهرالکلام در

آن مورد خاص دست

یافت



یکی از قابلیت‌های مفید

برنامه معجم فقه الجواهر،

امکانات مربوط به مطالعه

متون کتب برنامه است. به وسیله

این قابلیت می‌توانید

تمامی ۴۳ جلد جواهر الکلام،

۴ جلد شرایع الاسلام و ۶ جلد معجم

فقه الجواهر را صفحه به صفحه

مطالعه کنید و از امکانات خاص و

متنوع پژوهشی همچون:

علامت‌گذاری، حاشیه‌نویسی

بر متن، نمایه بر متن، مقابله و

مقایسه متون با

یکدیگر و رنگی کردن متن‌ها نیز

استفاده نمایید

چه مباحث و مسائل دیگری کاربرد دارد. در برخی موارد نیز کثرت کاربرد یک روایت در نوشتار یک فقیه برجسته همچون صاحب جواهر پژوهشگر را به ارزش‌سنجی و متنی‌سازی متماثل می‌کند. در چنین مواردی، فراوانی تکرار و یا موارد کاربرد روایت برای محقق موضوعیت دارد. در صورتی که پژوهشگر به برنامه معجم فقه الجواهر دسترسی داشته باشد، به راحتی می‌تواند این نیاز را در محدوده کتاب شرایع و جواهر برآورده سازد. این کار از طریق استفاده از قابلیت « جستجوی ترکیبی » به آسانی میسر است؛ پژوهشگر بخشی از روایت را در خط ورود جستجوی ترکیبی وارد کرده و دستور جستجو را صادر می‌کند و در عرض چند ثانیه موارد تکرار حدیث را در کتب برنامه همراه با نشانی و متن مربوطه مشاهده می‌کند.

به عنوان مثال، صاحب جواهر شش بار به حدیث نبوی «أدرؤوا الحدود بالشبهات» استناد کرده است و در مباحثی همچون: لعان، مکاتب، مسأله قذف، مسأله عدم پذیرش ادعای بدون بینه و باب قضاوت، از این حدیث یاد کرده است. این کاربرد نشان می‌دهد که اولاً: حدیث مذکور در مباحث مختلف فقهی به تناسب می‌تواند مورد استفاده واقع شود، و ثانیاً: این حدیث با وجود ضعفی که در سند آن وجود دارد، مورد قبول صاحب جواهر است.

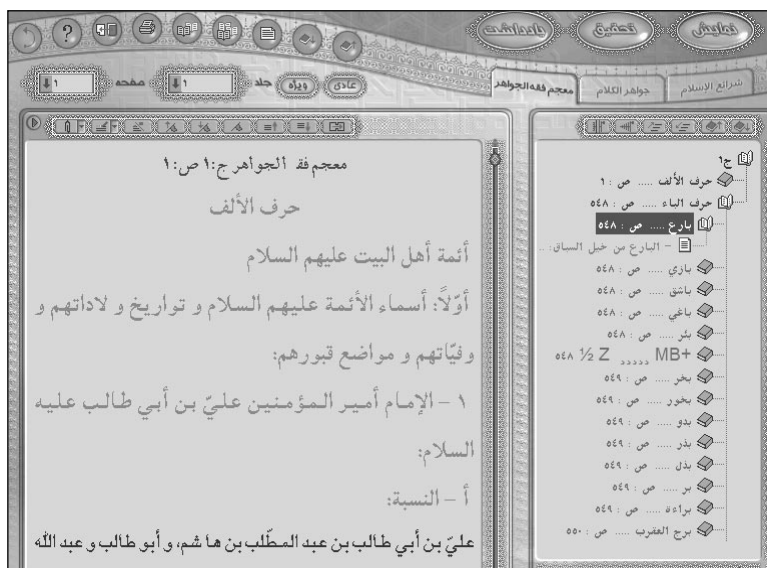
### ۳. مأخذشناسی جواهر

صاحب جواهر، فقیه بسیار زبردست و برجسته‌ای بوده است؛ چنان که هنگام استشهاد به کتب، اصول علمی همچون اعتبار و اتقان کتاب را رعایت می‌نموده است. از این رو، شناسایی کتبی که مورد استفاده صاحب جواهر بوده و نشان دادن میزان مراجعه صاحب جواهر به آنها، برای اثبات اعتبار علمی کتب، به خصوص کتب مورد مناقشه، بسیار مهم است؛ مثلاً کتاب «مجمع البحرین» از کتاب‌هایی است که برخی در استشهاد به آن تردید کرده‌اند و آن را به دلیل وجود برخی اشتباهات، فاقد اعتبار علمی قلمداد کرده‌اند. اما وقتی می‌بینیم که صاحب جواهر بیش از صد بار به این لغتنامه قرآنی و حدیثی استناد کرده است و آن را در ردیف مصباح و قاموس اللغة آورده است، با اطمینان بیشتری می‌توانیم به آن استناد کنیم. کشف موارد استناد صاحب جواهر به یک کتاب و فراوانی آن نیز از طریق جستجوی ترکیبی میسر می‌گردد. به وسیله این

امکان و درج نام کتاب در خط ورود جستجوی ترکیبی به راحتی می‌توان به کتب اصلی مورد استفاده و تعداد دفعات مراجعه صاحب جواهر به آنها پی برد؛ به عنوان نمونه، «المسالک» ۶۷۰۸ مرتبه، «الغنیة» ۲۵۵۰ بار، «المنتهی» ۴۰۳۰ مرتبه، «التذکره» ۵۳۵۰ دفعه، «نهایة الاحکام» ۷۶۲ بار، «الدروس» ۳۶۲۹ مورد و «الذکرى» ۲۴۱۴ مرتبه در جواهر الکلام به کار رفته است. با تکمیل این فهرست می‌توان به مهم‌ترین منابع و مأخذ کتاب جواهر و میزان اهمیت هر یک در نزد صاحب جواهر پی برد.

### ۴. کاربرد اصول در فقه

یکی دیگر از کاربردهای برنامه معجم فقه جواهر الکلام، یافتن مثال‌هایی از کاربرد اصول در فقه است. بسیاری از مدرسان در هنگام تدریس اصول فقه به نیازهای ملموس و کاربردی در فقه نیازمندند، ولی راهی بدان ندارند. با استفاده از این برنامه می‌توان تا حدی این مشکل را برطرف کرد. این کار نیز با استفاده از جستجوی ترکیبی برنامه ممکن می‌گردد. مثلاً اگر می‌خواهید مثال‌هایی از کاربرد مبحث «مفهوم شرط» را در فقه جواهری بیابید، کافی است این عبارت را در خط ورود جستجوی ترکیبی درج کرده و گزینه جستجو را فعال کنید؛ در عرض چند ثانیه ملاحظه می‌کنید که حداقل ۲۸ بار صاحب جواهر به مفهوم شرط در استدلال‌های فقهی خود استناد کرده است. بدین ترتیب، مباحثی همچون: «مفهوم وصف» ۱۲ بار، «اطلاق لفظ»





د- از طریق فهرست عناوین و ابواب کتب؛

ه- جستجو در محدوده‌ای خاص.

#### ۵. یادداشت

قرار داشتن یک دفترچه یادداشت در دسترس محقق، از ابزار ضروری در عرصه پژوهش است. هر چه این قابلیت پر توان‌تر و با امکانات بیشتری تهیه گردد، کار پژوهشگر آسان‌تر می‌شود و وقت کمتری از او می‌طلبد. در این برنامه، قابلیت یادداشت‌برداری با توانایی‌های فراوانی در اختیار کاربر قرار داده شده است.

#### ۶. چاپ

در این نرم‌افزار، امکان چاپ متن کتاب‌ها به اندازه‌های مختلف و کیفیت مناسب وجود دارد.

#### ۷. راهنما

برای کسب راهنمایی و توضیحات بیشتر در مورد هر یک از قسمت‌های برنامه، یک دکمه راهنما در تمامی صفحات این لوح فشرده تعبیه شده است که با استفاده از این کلید می‌توان به توضیحات مختصر و مفیدی درباره بخش‌های مختلف دسترسی پیدا کرد.

قسمت نرم‌افزار می‌باشد. ارتباطات بین متون در دو حالت تعبیه شده است:

الف- ارتباط از کتاب معجم فقه الجواهر به کتاب جواهر الکلام؛

ب- ارتباط از یک واژه در معجم فقه الجواهر با واژه‌های دیگر

#### ۳. ارائه کلیه عناوین با ساختار درختی

کلیه عناوین مربوط به موضوعات اصلی و زیر موضوع‌ها به صورت یک ساختار درختی و با نظمی خاص ارائه شده است.

#### ۴. پژوهش و جستجو

در این برنامه برای پیدا کردن کلمات یا عبارات مورد نظر از چند راه می‌توان اقدام کرد:

الف- از طریق فهرست کلمات؛

ب- از طریق نوشتن کلمات دلخواه و جستجوی ترکیبی واژه‌ها با استفاده از عملگرها؛

در این قسمت، امکان جستجوی تک واژه، عبارت، ترکیب عطفی، ترکیب فصلی و مشروط به نفی، وجود دارد و به دو صورت دقیق و غیر دقیق (یعنی صرف نظر از نوشتار خاص کلمه) جستجو انجام می‌شود.

ج- از طریق فهرست‌سازی Wildcard؛

۱۵۳۳ مرتبه، «عموم لفظ» ۶۹۶ دفعه، «اصالة البرائة» ۹۳ بار، « عرف » ۱۰۹۵ مرتبه، «حقیقة شرعیة» ۶۵ بار و «استصحاب» ۳۰۲ دفعه مورد استفاده صاحب جواهر واقع شده است.

#### ● مشخصات کلی برنامه

#### ۱. ارائه متن کامل کتاب با امکانات پژوهشی

یکی از قابلیت‌های مفید برنامه معجم فقه الجواهر، امکانات مربوط به مطالعه متون کتب برنامه است. به وسیله این قابلیت می‌توانید تمامی ۴۳ جلد جواهر الکلام، ۴ جلد شرایع الاسلام و ۶ جلد معجم فقه الجواهر را صفحه به صفحه مطالعه کنید و از امکانات خاص و متنوع پژوهشی همچون: علامت‌گذاری، حاشیه‌نویسی بر متن، نمایه بر متن، مقابله و مقایسه متون با یکدیگر و رنگی کردن متن‌ها نیز استفاده نمایید. افزون بر آن، کاربر می‌تواند نوع و اندازه خطوط را انتخاب کند و متن نمایشی را با فهرست کتاب هماهنگ سازد.

#### ۲. ارتباط بین قسمت‌های مختلف از کتب برنامه

این قسمت مهم‌ترین و کارآمدترین